

üzerine Nüreddin Arslanşah 597 Şâbanın-da (Mayıs 1201) el-Melikü'l-Âdil'in elinde bulunan el-Cezîre'ye yürüdü. Sincar hükümdarı ve amcasının oğlu Kutbüddin Muhammed ile Mardin Hükümdarı Yavlak Arslan da kendisiyle birlikte bulunuyordu. Nüreddin Arslanşah ordusuyla beraber Re'sül'ayn'a geldiğinde, Harran'da olan el-Melikü'l-Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Fâiz'in elçileri yanlarındaki barış yanlısı büyük emîrlerle birlikte Nüreddin'in huzuruna çıktılar. Nüreddin, aşırı derecedeki sıcakların etkisiyle ordusunda hastalık çıkması yüzünden onlarla o sırada sahip oldukları yerlerin yine kendilerinde kalması şartıyla antlaşma yaptı. Daha sonra el-Melikü'l-Âdil de söz konusu antlaşmaya bağlı kalacağına dair söz verince geçici bir zaman için hükümdarların sahip olduğu bölgeler güvenliğe kavuştu.

Nüreddin Arslanşah ile amcasının oğlu el-Melikü'l-Mansûr Kutbüddin Muhammed arasındaki düşmanlık sona ermiş ve bir dayanışma sağlanmıştı. Muizzüddin Sencerşah'ın da bu dayanışmada yer alması el-Melikü'l-Âdil'i rahatsız etti ve bu üçlü cepheyi bozmanın yollarını aramaya başladı. Hutbeyi kendi adına okumalarını sağlayarak Kutbüddin ve Muizzüddin'i yanına çekmeyi başardı. Bunun üzerine Nüreddin Arslanşah, Kutbüddin'in elinde olan Nusaybin'e yürüyüp şehri zaptetti (Şâban 600 / Nisan 1204). Kaley de ele geçirmek için Erbil Atabegi Muzafferüddin Kökbörü'nin Musul bölgesine saldırdığını, Nînevâ'yı yağmaladığını öğrendi. Kuşatmayı kaldırıp hemen Musul'a dönmek için yola çıkan Nüreddin Arslanşah, Beled şehrine geldiğinde Kökbörü'nin geri döndüğünü, ülkesinde yaptığı yıkımın abartılarak kendisine anlatılmış olduğunu gördü. Ardından Sincar Atabegliği'ne ait Tel A'fer'e yürüyerek şehri kuşatıp ele geçirdi.

Bu sırada Meyyâfârikın hükümdarı ve el-Melikü'l-Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Eşref Mûsâ, Kökbörü, Artuklu Hükümdarı Nâsırüddin Mahmûd ve Muizzüddin Sencerşah'ın kendisine karşı Kutbüddin Muhammed'in yanında yer aldıklarını öğrenen Nüreddin, Tel A'fer'den yola çıkıp Bûşerâ'da karargâh kurdu. Askerlerinin pek çoğunun, ihtiyaçlarını karşılamak için çevre köylere dağıldıkları sırada saldırıya mâruz kaldı ve ağır bir yenilgiye uğrayarak sadece dört kişiyle Musul'a dönebildi. el-Melikü'l-Eşref ve mütefikleri başta Beled şehri olmak üzere çevreyi vahşice yağmaladılar. Arslanşah, Tel A'fer'i geri verip onlarla barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı (601/1204). 605'te (1208-1209) el-Melikü'l-Âdil'in oğul-

larından birinin Nüreddin Arslanşah'ın kızıyla evlenmesinin ardından Arslanşah ile Âdil arasında bir antlaşma sağlandı. Buna göre Âdil, Kutbüddin Muhammed'in, Arslanşah da Sencerşah'ın topraklarına sahip olacaktı.

Atabegliğin başşehri Sincar'ın da elinden çıkacağı düşünün Kutbüddin Muhammed, Âdil'e karşı hem Nüreddin Arslanşah'tan hem de Muzafferüddin Kökbörü'den yardım istemeye karar verdi. Bu amaçla oğlunu önce Musul'a, ardından Erbil'e gitmek üzere yola çıkardı. Kutbüddin'in oğlu, Musul'a gidip Nüreddin Arslanşah'a babasının arzusunun bildirdikten sonra Erbil'e geçerek Kökbörü'ye durumu açıkladı. Kökbörü yanında büyük bir itibarı olduğunu düşünerek Âdil'e bir elçi gönderdi ve Sincar'ın Kutbüddin'e bırakılması için ricada bulundu. Ancak el-Melikü'l-Âdil kararından vazgeçmedi. Bu haber üzerine Kökbörü, Arslanşah'a yanaşarak onunla bu konuda bir anlaşma zemini bulmaya çalıştı. Bu sırada Âdil, Arslanşah'ın kendisine yardımcı bir ordu göndereceğini beklerken Kökbörü ile Arslanşah aralarında anlaşarak Kutbüddin'in yanında yer aldılar. Kökbörü askerlerini toplayıp Musul'a geldi, Arslanşah da ordusunu hazır bir duruma getirdi. Musul'da bir araya gelen iki hükümdar Sincar'a yürüyüp Âdil ile hesaplaşmaya karar verdi. Kökbörü, Nüreddin Arslanşah ile anlaşma yaptıktan sonra iki kızını onun oğullarıyla evlendirdi (605/1208-1209). Ancak Abbâsî Halifesi Nâsırüddinîlâh'ın aracılığıyla taraflar arasında barış sağlandı. Yapılan antlaşmaya göre Sincar yine Kutbüddin Muhammed'e bırakılacak ve el-Melikü'l-Âdil'in ele geçirdiği bölgeler kendisinde kalacaktı (606/1209-10).

Nüreddin Arslanşah, hastalığı esnasında artık hayatından ümidini kestiğinden kendisinden sonra atabegliğin o sırada on yaşında bulunan oğlu el-Melikü'l-Kâhir II. İzzeddin Mes'ûd'a verilmesini vasiyet etti. Devlet adamlarına, askerlere ve halkın ileri gelenlerine ona bağlı kalacaklarına dair yemin ettirdi. Küçük oğlu III. İmâdüddin Zengî'ye de Musul yakınlarındaki Akr ve Şuş kalelerini ve bu şehirlere bağlı bel-deleri verdi. İki kardeş büyüyüp idareyi ele alıncaya kadar devlet işlerini yürütme görevini babasının kölesi ve üstâdüddân Bedreddin Lü'lü'ün üstlenmesini istedi. 29 Receb 607'de (16 Ocak 1211) Musul yakınlarında vefat eden Nüreddin Arslanşah, Şâfiîler için sarayının karşısında yaptırdığı medresenin hazîresinde defnedildi.

İzzeddin İbnü'l-Esîr, Arslanşah'ın el-Melikü'l-Kâmil'in Mardin'den ayrılmasından sonra hiçbir engel yokken şehri kendi hâkimiyeti altına almayıp eski sahiplerine iade ettiğini kaydederek erdemli bir hükümdar olduğunu söyler; hayır işlerine koştuğundan, halkına iyiliklerde bulunduğundan ve atabeklik ailesine yeniden saygınlık kazandırdığından söz eder. Dönemin büyük sultanı olan Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in yalnız Nüreddin'den çekindiği anlaşılmaktadır. Nüreddin Arslanşah'ın geriye bıraktığı önemli mimari eser hazîresine defnedildiği Şâfiî Medresesi olup bu medrese dönemin en güzel eserlerinden biridir. Zengî ailesi Hanefî mezhebine mensup olduğu halde Nüreddin Arslanşah'ın Şâfiî mezhebine geçtiği rivayet edilir (İbn Hallikân, I, 193).

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdır), I, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 101, 133-134, 148-150, 167-168, 192-194, 284-287, 291-294; a.m.f., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1382/1963, s. 189-201; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), II, 226-227; a.m.f., *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 68, 70, 76; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 193-194; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), III, 113; Zehebî, *el'İber fi haber men gaber* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Küveyt 1960, s. 128, 144; Zeynüddin İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtaşar fi ahhâri'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 168-169, 172, 190; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 57; Saîd ed-Diveci, *Târîhu'l-Mevşil*, Musul 1402/1982, s. 303-305; Coşkun Alptekin, "Musul Atabegliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VII, 566-568; Gülay Ögün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000, s. 100-105; K. V. Zettersteen, "Nur ed-Din", *İA*, IX, 357-358; C. E. Bosworth, "Nur al-Din Arslan Shâh", *EP* (İng.), VIII, 127; Sâdik Seccâdi, "Âl-i Zengî", *DMBİ*, II, 9-10.

BAHATTİN KÖK

NÜREDDİN ZENGİ, Mahmud

(نور الدين محمود زنگي)

Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Muzaffer) el-Melikü'l-Âdil eş-Şehîd Nuru'ddîn Mahmûd Zengî b. İmâdiddin Zengî b. Kasimidevle Aksungur (ö. 569/1174)

Dimaşk ve Halep atabegi (1146-1174).

17 Şevval 511'de (11 Şubat 1118) Halep'te doğdu. Yazısının güzel olması, çok okuması, hadis ezberleyip rivayet etmesi ve fıkıh bilgisiyle ilgili rivayetler onun iyi bir eğitim aldığını gösterir. Gençlik döneminde askerî bakımdan temayüz ettiği ve babası İmâdüddin Zengî'nin yanında zaman

zaman savaflara katıldığı bilinmektedir. İmâdüddin Zengî, Ca'ber Kalesi'ni kuşattığı sırada kölesi tarafından öldürülünce (5 Rebîülâhîr 541 / 14 Eylül 1146) Nûreddin bazı emirlerle Halep'e gelip şehre hâkim oldu. Büyük kardeşi I. Seyfeddin Gazi başşehir Musul ve dolaylarına hâkim olunca (1146-1149) İmâdüddin Zengî'nin devleti bir bakıma ikiye bölünmüş oldu. Bu sırada Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu'nun bazı şehirleri Nûreddin'in eline geçti. Hükümdarlığının ilk yıllarında Vezir Mûcâhidüddin Kaymaz'dan yardım gördü.

İmâdüddin Zengî'nin ölümünün ardından Ba'lebek şehri Dimaşk Atabegliği'ne geçti, şehrin yöneticisi Necmeddin Eyyûb da Dimaşk Atabegliği'nin hizmetine girdi. Kardeşi Şîrkûh ise Nûreddin Mahmud'un yanında yer aldı. Nûreddin Mahmud, hükümdarlığının ikinci yılında Artah ve Keferlâsa gibi şehirleri Haçlılar'ın elinden almayı başardı.

II. Joscelin, İmâdüddin Zengî'nin ölüm haberini alınca Urfa'nın iç kale dışındaki kesimlerini zaptetti. İç kalede direnişlerini sürdüren İslâm askerleri Nûreddin Zengî'den yardım istedi. Nûreddin'in yaklaşması üzerine II. Joscelin kaçtı ve Urfa yeniden müslümanların eline geçti. Bu durum Avrupa'da büyük yankı yaptı. Papa III. Eugenius, Fransa Kralı VII. Louis'ye ve bazı şövalyelere mektup göndererek onları yeni bir Haçlı seferine yönlendirdi. Böylece II. Haçlı Seferi'ne katılan ordular 543 (1148) yılının ilkbaharında Filistin'de yerli Haçlılar'la birleşerek Dimaşk'ı kuşattılar. Dimaşk'taki idareciler I. Seyfeddin Gazi'den yardım isteyince kardeşi Nûreddin Mahmud'u yanına alan Seyfeddin Gazi yardıma gitti. Haçlılar daha sonra Halep üzerine saldırıya geçmek istedilerse de Nûreddin daha hızlı davranarak onları Yağra'da ağır bir yenilgiye uğrattı ve ele geçen büyük ganimet ve esirleri Seyfeddin Gazi, Abbâsî Halifesi Mukteffî-Liemrillâh ve Irak Selçuklu Sultanı I. Mesud arasında paylaştırdı.

Musul Atabegi I. Seyfeddin Gazi ölünce (544/1149) yerine kardeşi Kutbüddin Mevdûd getirildi. Bu sırada Sincar'ı ele geçiren Nûreddin Mahmud ile Mevdûd bir savaşın eşliğine geldiler. Vezir Cemâleddin el-İsfahânî'nin çabaları sonunda Sincar'ın Kutbüddin Mevdûd'a, Humus ve Rahbe'nin Nûreddin Mahmud'a bırakılmasıyla barış sağlandı. Bu antlaşmayla Sincar hazinesi de Nûreddin Mahmud'un eline geçmiş oldu. Nûreddin aynı yıl Antakya ve çevresinde geniş çaplı akınlarda bulundu. Bu sıra-

da karşısına çıkan çok sayıda Haçlı askeri öldürüldü, bir kısmı esir alındı. Geri dönülürken Hama yakınlarındaki Efâmiye Kalesi kendiliğinden teslim oldu.

II. Joscelin'in elinde bulunan bölgeleri almak için sefere çıkan Nûreddin Mahmud ağır bir yenilgiye uğradı. Yenilginin ardından II. Joscelin'i yakalayıp kendisine teslim etmeleri konusunda bölgedeki Türkmenler'le anlaştı. Nûreddin bu amacına ulaştı ve teslim aldığı (Muharrem 545 / Mayıs 1150) Joscelin'i bir rivayete göre ölünceye kadar Halep Kalesi'nde tuttu. Onun sahip olduğu Antep, Tel Bâşir, Azâz, Tel Hâlid, Râvendân, Burcu'r-rasas, Bâre Hisarı, Kefersûd, Keferlâsa, Dülük ve Maraş gibi şehir ve kaleler Nûreddin Mahmud, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud ve Artuklu Beyi Timurtaş tarafından zaptedildi (546/1151). Nûreddin, 548 yılının Safer ayında (Mayıs 1153) Haçlılar tarafından kuşatılmış bulunan Askalân'ı kurtarmak için Banyas önlerine geldi, ancak yapılan savaştan bir sonuç alınamadı. Sekiz ay boyunca direnen Askalân neticede Haçlılar'ın eline geçti. Haçlılar bu defa Dimaşk'a göz dikmeye başladılar. Haçlılar'a karşı daha üstün duruma gelebilmek ve Mısır yolunu açabilmek için Dimaşk'ın ele geçirilmesi zorunlu gören Nûreddin, Dimaşk Emîri Mûcîrüddin'i kumandanları hakkında kuşuya düşürmeyi başardı. Mûcîrüddin birçok kumandanını yanından uzaklaştırdı Nûreddin Mahmud şehri kolaylıkla ele geçirdi (549/1154).

Nûreddin Mahmud daha sonra Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Kılıcarslan'ın Dânişmendîler'le mücadelesini fırsat bilerek onun hâkimiyeti altındaki Antep ile Ra'bân'ı ve diğer bazı şehir ve kaleleri zaptetti (Ramazan 550 / Kasım 1155). II. Kılıcarslan, Nûreddin'e bir mektup gönderip babasının belirlediği sınırlara tecavüz ettiğini ve ele geçirdiği toprakları geri vermesini istediysen de sonuç alamadı. 552'de (1157) Kudüs kralı ile Antakya prinkepsi iş birliği yaparak Nûreddin'in topraklarına saldırınca Nûreddin işgal ettiği toprakları Kılıcarslan'a iade etti ve Halep'e çekildi.

Hama, Şeyzer, Kefertâb, Maarretünnu'mân, Efâmiye, Humus, Hisnülekrâd, Lazkiye, Trablus, Antakya ve Ba'rîn gibi şehirlerde büyük can ve mal kaybına sebep olan depremin (552/1157) ardından Nûreddin, Haçlılar'ın saldırısına fırsat vermeden bu şehirlerdeki kaleleri kısa süre içinde tekrar yaptırdı. Bir müddet sonra Halep'te ağır biçimde hastalanınca küçük kardeşi Nusretüddin durumdan yararlanıp yönetimi

ele geçirmeye çalıştı. Ancak onun bu teşebbüsü Selâhaddin-i Eyyûbî'nin amcası Esedüddin Şîrkûh el-Mansûr'un gayretiyle neticesiz kaldı. Haçlılar, Nûreddin'in hasatalığı sırasında Ba'lebek ve Şeyzer'e karşı saldırıya geçtilerse de başarı elde edemediler. Nûreddin iyileşince Harran'ı elinden almak suretiyle Nusretüddin'i cezalandırdı (554/1159). Ardından Haçlılar'ın elindeki Hârim Kalesi'ni kuşattı, fakat bir sonuç alamadı. 558 (1163) yılında Trablus kontluğuna karşı bir sefere çıkmaya karar verip karargâhını Hisnülekrâd önünde kuran Nûreddin, kalenin önünde ordusunun dinlenmeye geçtiği bir sırada Haçlılar'ın basınına uğrayarak çok büyük kayıplar verdi, kendisi de yakalanmaktan kıl payı kurtulabildi.

Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillâh'ın veziri Şâver b. Mûcîr vezirlikten azledilince Suriye'ye gelip Nûreddin'den yardım istedi (558/1163). Yeniden vezir tayin edildiği takdirde ülkesine gidecek askerlerin bütün masraflarını karşılamaya ve Mısır gelirinin üçte birini Nûreddin'e göndermeye söz verdi. Nûreddin, Esedüddin Şîrkûh kumandasında bir orduyu Mısır'a göndererek Şâver'in makamına tekrar oturmasını sağladı. Ancak Şâver sözünde durmadı ve Haçlılar'dan yardım istedi. Bunun üzerine Nûreddin, Şâver'in yardım çağrısına koşan Haçlılar'a engel olmak amacıyla Hârim üzerine yürüyüp kaleyi ele geçirdi (Ramazan 559 / Ağustos 1164) ve 543 (1148-49) yılından beri Haçlılar'ın elinde bulunan Banyas'ı da fethetti (Zilhicce 559 / Ekim-Kasım 1164).

Esedüddin Şîrkûh, Nil nehrinin batı yakasında Haçlı ordusuyla Fâtımî ordusunu az sayıdaki bir askerî birlikle Bâbeyn denilen yerde ağır bir yenilgiye uğrattı. Bir süre sonra da İskenderiye şehrini ele geçirdi ve yeğeni Selâhaddin'i orada nâib olarak bırakıp kendisi Saîd bölgesine geçti. Fâtımîler ve Haçlılar toparlanıp İskenderiye üzerine yürüyünce yardıma koşan Şîrkûh bir antlaşma imzalayarak Suriye'ye geri döndü. Ancak Haçlılar, Fâtımîler'le Nûreddin'in Mısır'a asker sokmasına engel olacak yeni bir antlaşma yaptıklarından Nûreddin'in Mısır'ı ele geçirme planı gerçekleştirilemedi (562/1167).

Nûreddin Mahmud, 564 (1169) yılında Ca'ber Kalesi'ni ele geçirerek en önemli hedeflerinden birini gerçekleştirmiş oldu. Mısır'ı işgal için harekete geçip Bilbîs'i alan Haçlılar Kahire önlerine gelip karargâh kurunca Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillâh ile Şâver, Nûreddin'e mektup göndere-

rek âcil yardım isteğinde bulundular. Şâ-ver bir yandan da Haçlılar'la iyi ilişkiler ku-rup onları uzaklaştırmaya çalışıyordu. Yapı-lan görüşmeler sonunda Haçlılar, 100.000 dinarı peşin olmak üzere 1 milyon dinar karşılığında geri çekilmeyi kabul ettiler ve Mısır'ın Nüreddin'e teslim edilmesinden korktukları için 100.000 dinarın gelmesini beklemek üzere yakın bir yere çekildiler. Ancak Şâver Mısır halkından sadece 5000 dinar toplayabildi. Bu sırada Nüred-din Mahmud, Şîrkûh kumandasında Mısır'a üçüncü defa 7000 kişilik süvari birliği gönderince Haçlı ordusu Mısır'dan eli boş olarak geri dönmek zorunda kaldı. Kahire'ye giren Şîrkûh Mısır'da idareyi ele geçirdi (7 Rebûlâhîr 564 / 8 Ocak 1169). Halife Âdîd-Lidînillâh, Şâver'i idam ettirip yerine Şîrkûh'u vezir tayin etti, Şîrkûh iki ay beş gün sonra ölünce de yerine yeğeni Selâhaddin-i Eyyûbî getirildi (25 Cemâzi-yelâhîr 564 / 26 Mart 1169).

Mısır'ın Türkler'in eline geçmesinden büyük bir korkuya kapılan Haçlılar, Avrupa'dan yardım alarak 565 yılının Safer-Rebî-ülevvel aylarında (Kasım-Aralık 1169) Dimyat'ı elli gün boyunca kuşattılar. Nüreddin Mahmud, bir yandan Mısır'a asker göndermeye devam ederken bir yandan da Haçlılar'ın Suriye kesimindeki bölgelerine etkili akınlar yapmaya başlayınca Haçlılar kuşatmaya son vermek zorunda kaldılar. Nüreddin, Musul Atabegi Kutbüddin Mevdûd'un ölümünün ardından yeğeni ve damadı II. İmâdüddin Zengî'nin yardım isteği üzerine Rahbe, Habur ve Nusaybin bölgelerini ele geçirdi, daha sonra Musul'u da hâkimiyeti altına aldı (566/1170).

Nüreddin 567 (1171) yılında başkumandanı ve nâibi Selâhaddin-i Eyyûbî'den Mısır'da hutbenin artık Abbâsî halifesi adına okutulmasını istedi. Selâhaddin, ülkede karışıklık çıkacağını öne sürerek bunun ertelenmesini talep ettiyse de Nüreddin'in kesin emri üzerine Fâtımîler adına okunan hutbeye son vererek hutbeyi Abbâsî halifesi adına okutmaya başladı (7 Muharrem 567 / 10 Eylül 1171). Birkaç gün sonra Âdîd-Lidînillâh'ın ölümüyle Fâtımî Devleti yıkıldı ve bütün Mısır Nüreddin Mahmud'un hâkimiyeti altına girmiş oldu. Fâtımî Devleti'nin yıkılması üzerine Abbâsî halifesi Müstazî-Biemrillâh, Nüreddin'e saltanat alâmetleriyle bir temliknâme gönderdi. Böylece Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu'nun birçok kesimi, kıyı şeridi dışında bütün Suriye, Mısır, Trablusgarp'a kadar Kuzey Afrika, Sudan'ın kuzey kısmı, Yemen ve Hicaz Nüreddin Mahmud'un hâkimiyet alanına girmiş oluyordu.

Nüreddin Mahmud ile Selâhaddin-i Eyyûbî güçlerini birleştirip Haçlılar'a karşı savaşmaya karar verdiler. Ancak Selâhaddin'in kararlaştırılan yerde Nüreddin'le buluşmadan Mısır'a geri dönmesi aralarına bir soğukluğun girmesine sebep oldu. Bu olayın bir benzeri ertesi yıl tekrar yaşandı. Nüreddin'in öldüğü sıralarda Selâhaddin Mısır, Libya, Yemen ve Sudan'ın bir kısmını onun adına âdeta bağımsız bir hükümdar gibi idare ediyordu. Ancak Nüreddin'le ilişkilerini kesmemişti ve Nûbe, Libya, Yemen seferlerine onun izniyle girişmişti.

567'de (1172) müslümanların iki ticaret gemisine el koyan Haçlılar, Nüreddin'in karşı saldırıya geçtiğini görünce ele geçirdikleri şeyleri geri vermek zorunda kaldılar. Nüreddin ertesi yıl Ermeni Kralı Leon'un oğlu Mleh'i hizmetine alarak onu sınır boylarında kendi dindaşlarına karşı kullandı. Bizans ordusuna karşı Mleh'e ordusuyla destek sağlayan Nüreddin Mahmud, Rumlar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu sayede Mleh Adana, Misis ve Tarsus'u zaptettiği gibi çok miktarda ganimet ele geçirdi, Nüreddin de bu ganimetten pay aldı.

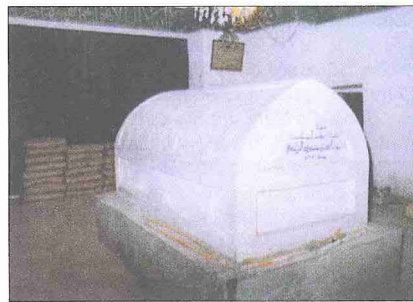
Nüreddin Mahmud 568 (1173) yılında Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarşan ile karşı karşıya geldi. Kılıcarşan'ın kardeşi Şâhinşah, Malatya hâkimi Feridun ve Dânişmendli Zünnûn, Nüreddin'e sığındılar. Bir süre sonra Dânişmendli emirleri, Şâhinşah, Mardin ve Harput Artuklu emirleri ve Ermeni Mleh'in bir araya gelmesiyle oluşturulan birleşik güçler II. Kılıcarşan'a karşı Sivas'ta toplandı. Nüreddin'in barış çabaları bir yarar sağlamadı. Bu sırada Sivas Dânişmendli meliki İsmâil öldürülünce tahata çağrılan Zünnûn, Nüreddin'in yardımıyla Sivas'ta yönetimi eline geçirdi. Bunun üzerine Kılıcarşan Kayseri yakınlarında Nü-

reddin'in karşısına çıktı. Ancak iki müslüman devletin savaşmasının sadece Haçlılar'ın işine yarayacağını söyleyen âlimlerin ve din adamlarının araya girmesiyle anlaşma sağlandı (Zilkade 568 / Haziran-Temmuz 1173). Buna göre Nüreddin ele geçirdiği topraklardan çekilecek, II. Kılıcarşan da Zünnûn'u Sivas hükümdarı olarak tanıyacaktı. Bu sefer sırasında Abbâsî halifesi, Kemâleddin Şehrezûrî'yi bir menşur-la elçi olarak Nüreddin'e gönderip onun Musul, el-Cezîre, Erbil, Ahlat, Suriye, Mısır ve Konya sultanı olduğunu bildirdi.

Nüreddin, Mısır'a gitmek üzere hazırlık yaptığı sırada Dimaşk Kalesi'nde vefat etti (11 Şevval 569 / 15 Mayıs 1174). Önce iç kaledeki bir odaya gömüldü, daha sonra Havvâsin denilen çarşının girişinde Hane-filer için yaptırdığı en-Nûriyyetü'l-kubrâ adını taşıyan medresesinin girişindeki türbesine nakledildi (bk. NÜREDDİN ZENGİ KÜLLİYESİ). Yerine on bir yaşındaki oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâil geçti. Nüreddin Mahmud adaleti ve dindarlığından dolayı "el-Melikü'l-âdil" lakabıyla anıldığı gibi Haçlılar'la yapılan savaşlarda şehid olmayı çok arzu ettiğinden "Şehid" lakabıyla da anılmıştır (diğer unvan ve lakapları için bk. Elissée, *BEO*, XIV [1952-54], s. 155-196). Hanefî fıkını iyi bildiği, ancak kendisinde mezhep taassubu bulunmadığı, hadislerle de meşgul olduğu, geceleri zikir yaptığı, zikre kalkmak isteyenleri uyandırmak amacıyla Dimaşk Kalesi'nde belli saatlerde davul çaldırdığı kaydedilmektedir. İbnü'l-Esrîr, Hulefâ-yi Râşidin ile Ömer b. Abdülâzîz'den sonra Nüreddin'den daha iyisini, daha adaletli ve merhametlisini görmediğini söyler (*el-Kâmil*, XI, 403).

Nüreddin Mahmud bir İslâm mücahidi, dindar ve adaletli bir önder olmanın yanında üstün nitelikli bir devlet adamıdır. Siyaset açısından büyük başarılar elde ederken bir yandan da devleti ayakta tutan kurumlar tesis etmiştir. Bu sebeple onun İslâm kurumları tarihinde apayrı bir yeri vardır. Depremler dolayısıyla büyük yıkımlara sahne olan Dimaşk, Humus, Hama, Halep, Şeyzer ve Ba'lebek gibi şehirlerin kale ve burçlarını yeniden yaptırmış veya tamir ettirmiştir. Yine yangın ve depremler yüzünden yıkılan Halep Ulucamii'ni yeniden inşa ettirmiş, Urfa Ulucamii'ni hükümdarlığının ilk yıllarında yaptırmıştır. Hama'da Âsi Irmağının kıyısındaki cami de onun eserlerindendir. Dimaşk'ta kendi adını taşıyan cami halen ayaktaadır. Nüreddin'in en büyük ve en güzel eseri 568 (1172-73) yılında tamamlanan Musul Ulucamii'dir (Câmiu'n-Nûrî). İbn Şeddâd sul-

Nüreddin Mahmud Zengî Türbesi'nin içindeki sanduka

tanın Dimaşk'ta yaptırdığı diğer camilerin de adlarını vermektedir. Nüreddin Mahmud aynı zamanda Nizâmülmülk'ten sonra çok sayıda medreseyi hizmete açan devlet adamıdır. Dimaşk, Humus, Hama, Ba'lebek, Halep ve Urfa medreselerinin zengin vakıfları vardı. Dimaşk'taki en-Nüriyyetü'l-kübrâ ve en-Nüriyyetü'l-Hanefiyyetü's-suğrâ onun yaptırdığı medreselerin en güzel örnekleridir. Yetimleri devletin koruması altına alıp onlar için okullar yaptırmış, dul kadınları ve düşkün kimseleri korumuş, toplumun hemen her kesimine hayat güvencesi sağlamıştır. Ayrıca çok sayıda han, ribât, hankah ve sebîl inşa ettirmiştir. Dimaşk'ta yaptırdığı Dârülhadis Medresesi (Nüriyye Dârülhadis) Osmanlılar'a kadar uzanan güzel bir örnek oluşturur. Ancak medrese, 1893'te geçirdiği yangın sonucunda kuzey ve güney cephesindeki birkaç duvar dışında tamamen yıkılmıştır. Onun en değerli eserlerinden biri de günümüzde Dimaşk'ta müze olarak kullanılan bîmâristandır (bk. NÜREDDİN ZENGİ BÎMÂRİSTANI). Nüreddin Mahmud bunun bir benzerini Halep'te yaptırmıştır.

Haftanın belli günlerinde baş kadısı ve diğer kadılarla birlikte Dimaşk'ta yaptırdığı dârüladde oturup davalara bakan sultan ülkesinin hiçbir yerinde İslâm'a aykırı davranışlara izin vermemiştir. Ayrıca inşa ettirdiği bütün bu eserleri zengin vakıflarla desteklemiş, uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalarla halkın refah düzeyini yükseltmiştir. Tarihçiler onun gayri şer'î vergileri (mükûs) kaldırdığını ve adaletli bir vergi politikası takip ettiğini söyler. Dimaşk'ta ve diğer şehirlerde gerçekleştirdiği imar faaliyetleriyle ekonomik hayata canlılık kazandırmıştır. Kaynaklarda vakıflara tahsis ettiği arazi ve dükkân gelirlerinin yıllık 30.000 dinarı bulduğu, vakıflara yardım ve sadaka olarak 200.000 dinar dağıttığı belirtilmektedir. Nüreddin Mahmud müderrislerle ve fukahaya, hac yollarına, fakir ve kimsesizlere, Ali evlâdına, gazi ve mücahidlere, müslüman esirlere, zâviye ve ribâtlara, hastahane, cami ve mescidlere yardım ederek toplumun sevgisini kazanmıştır. Onun döneminde başta Dimaşk olmak üzere Halep, Musul, Humus ve Hama gibi şehirler sosyal ve ekonomik açıdan büyük bir gelişme göstermiştir.

Nüreddin Mahmud Zengî'nin siyasî açıdan üç hedefi vardı. Bunlar, Suriye kıyalarına ve Sinâ yarımadasına sıkıştırmış olduğu Haçlı devletlerini ortadan kaldırmak, Mısır'daki Fâtımî Devleti'ne son verip İslâm dünyasını Abbâsî halifesinin şahsın-

da birleştirmek ve İstanbul'u fethetmekti. Abbâsî halifesine yazdığı bir mektupta ortaya koyduğu bu üç hedeften ikincisini gerçekleştirmiş, Haçlı devletlerini bütünüyle ortadan kaldıramamışsa da Kudüs'ün kurtarılmasına zemin hazırlamıştır. Kudüs'ün fethedileceğine inandığından Mescid-i Aksâ'ya konulmak üzere Halep'te sanat değeri çok yüksek bir ağaç minber yaptırmıştır. Selâhaddin-i Eyyübî'nin Kudüs'ü fethettiğinde Mescid-i Aksâ'ya koydurduğu bu minber 1969'da bir yahudi tarafından çıkarılan yangında yanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 511, ayrıca bk. İndeks; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVI, 294-296; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 248-249; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1384/1964, s. 255-257, 265, 280; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 69-551; a.mlf., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atabekkiye bi'l-Mevşil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Bağdad-Kahire 1382/1963, s. 1-174; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb* (Zekkâr), bk. İndeks; a.mlf., *Zubdetü'l-haleb*, II, 289-340; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), I, 1-279; İbn Hallikân, *Veşeyât*, V, 184-189, ayrıca bk. İndeks; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafile fi zikri ümera'l-iş-Şam ve'l-Cezire* (nşr. Sâmî ed-Dehân), Dimaşk 1375/1956, II, 85-229; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 531-539; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 98-333; İbn Kâdî Şühbe, *ed-Dürü's-şemîn fi sîreti Nûreddin: el-Kevâkibü'd-düriyye fi sîreti'n-Nüriyye* (nşr. Mahmûd Zâid), Beyrut 1971; Ebû'l-Fazl İbnü's-Şihne, *ed-Dürü'l-müntehab fi târihi memleketi Haleb* (nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dimaşk 1404/1984, s. 33, 50, 64, 76, 87, 106-107, 110-112, 115-116, 230-231; Sü-yûtî, *Hüsnü'l-muâdara*, Kahire 1321, II, 29-31; a.mlf., *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 143-144, 445-447; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 99-100, 606-649; *Urfuli Mateos Vekayi'nâmesi* (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162) (trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 319; Corci Zeydân, *Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Muğâ-miz), İstanbul 1328, III, 396-397, 401, 444; N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, Damas 1967, I-III; a.mlf., "Les monuments de Nûr ad-Dîn, inventaire, notes archéologiques et bibliographiques", *BEO*, XIII (1949-51), s. 5-43; a.mlf., "La titulature de Nûr ad-Dîn de après ses inscriptions", a.e., XIV (1952-54), s. 155-196; a.mlf., "Nûr al-Dîn Mahmûd b. Zankî", *El²* (İng.), VIII, 127-133; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Târîhi* (trc. Ali Yardım), İstanbul, ts. (Damla Yayınevi), s. 108-110, 112, 114, 121-130, 364-367; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, tür.yer.; Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 197-334; Mahmûd Fâyiz İbrâhîm es-Sertâvî, *Nüreddin Zengî fi'l-edebi'l-Arabî fi 'aş-ri'l-hurûbi's-salibiyye*, Amman 1990; Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992; a.mlf., "Mısır'ın Alınmasından Sonra Nüreddin Mahmûd'la Selâhuddin Eyyübî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", *TTK Belleten*, LVII/219 (1993), s. 413-446; Gülay Öğün Bezer, *Begteginiler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000, bk. İndeks; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi*

(1147-1148), Ankara 2003, s. 50-53, 98-99, 104-106, 111, 117-124, 126; M. K. Setton, "Nureddin'in Faaliyetleri" (trc. K. Yaşar Koprıman), *TAD*, IV/6-7 (1968), s. 505-520; İmâdüddin Halîl, "el-Cânibü'l-idârî fi memleketi Nûreddin", *Âdâbü'r-Râfideyn*, VIII, Musul 1977, s. 41-81; a.mlf., "en-Neş'etü'l-İlmî fi devleti Nûreddin Mahmûd Zengî", *el-Mevrid*, IX, Bağdad 1980, s. 97-112; İbrâhîm b. Muhammed b. Hamed, "Simâtü'l-hükmi'z-Zengî fi 'ahdi Nûreddin Mahmûd (541-569 h./1146-1174 m.)", *Mecelletü Câmî'ati'l-İlmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 22, Riyad 1419/1998, s. 415-464; Selami Bakırcı, "Arap Şiirinde Nureddin Mahmûd b. Zengî (D. 521/1118 - Ö. 569/1174)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1999, s. 141-158; Y. Lev, "The Social and Economic Policies of Nûr al-Dîn (1146-1174): The Sultan of Syria", *Isl.*, LXXXI/2 (2004), s. 218-242; Osman Turan, "Kılıç Arslan II.", *İA*, VI, 690-692; K. V. Zetterstéen, "Nûr-ed-Din", a.e., IX, 358-361; Abdülkerim Özyayın, "Kılıçarslan II", *DiA*, XXV, 399-400.

BAHATTİN KÖK

NÜREDDİN ZENGİ BÎMÂRİSTANI

Dimaşk'ta
XII. yüzyılın ortalarında
inşa edilen dârüşşifâ.

Dimaşk'ta (Şam) Antakya Kapısı ardında yer alan yapı, doğu eyvanı üzerindeki mermer kitabesine göre 549'da (1154) Nüreddin Zengî tarafından yaptırılmıştır. Dimaşk'ın fethini takip eden süreç içinde tamamlanmış olan binanın daha sonra benzer kuruluşlara örnek teşkil edecek vakfiyesi de bu sırada tanzim edilmiştir. Zaman içinde yapıda önemli tamir ve tâdilâtlar yapılmıştır. Binaının içinde yer alan ikinci bir kitabeden, yapının 682'de (1283) Memlûklü Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun tarafından önemli ölçüde tamir ve tâdil ettirildiği, vakfiyesinin de yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır. Binaının süslemelerinin büyük çoğunluğu bu tamir ve tâdilâtın kalmıştır. Yapının orta avlusunun güneybatı köşesindeki kapısı üstünde yer alan stuko şebekenin binanın ilk süslemesinden kaldığı tahmin edilmektedir.

Merkezî bir avluya göre tanzim edilmiş dört eyvanlı plan şemasına sahip yapının köşelerinde dört büyük oda ve yanlarda ikişer küçük mekân yer almaktadır. Köşelerdeki odalar çapraz tonoz örtülüdür. İç avluya batı tarafından, görkemli görünüşü olan dış kapıdan geçilen bir giriş bölümünden doğrudan ulaşılmaktadır. Üzeri mukarnaslı sivri ve yüksek bir kubbe ile örtülü olan bu bölümün hemen bitişiğinde helâları ve abdest alma yerlerini ihtiva eden ortası havuzlu bir bölüm mevcuttur. Bu bölümün üstü de kubbeli olup ortasın-